

ZAVIČAJNI MUZEJ U TUZLI

ČLANCI
I
GRAD A

ZA KULTURNU ISTORIJU ISTOČNE BOSNE

Knjiga I

TUZLA 1957

ЛЕГЕНДА О СВ. ЂОРЂУ У ПРИПРАТИ ЦРКВЕ ЛОМНИЦЕ

(Грађа за монографију)

Црква Ломница, или како је народ из околине зове Ловница, налази се на подручју средњег тока реке Дрињаче, око 2 км. северно од села Шековића (срез тузлански). Црква је подигнута у другој половини XVI века, а сликана је почетком XVII века. На живопису су радила четири сликара, како се до недавно могло прочитати у запису изнад врата у наосу.

Монографију о овом споменику културе написали су Др. Миленко Филиповић и Ђоко Мазалић, Споменик САН, СГ, Београд 1951 г. — Црква Ломница у Босни, стр 125.

Црква је живописана по целој својој унутрашњости и фреске су сразмерно добро сачуване, изузев северног зида наоса где су услед влаге местимично потклубочене. Последњих година вр-

шено је чишћење здравих фресака у цркви, те сам повремено присуствовала овим радовима. У следећим редовима приказаћу неколико слика (ломнички циклус у припрати) из хришћанске легенде о св. Ђорђу, патрону цркве у Ломници.

Легенда почиње од почетка источног зида припрате уобичајеном сценом — „Св. Ђорђе пред царем Диоклецијаном“ — (Сл. 1). Сцена је компонована у две групе. Прву групу сачињава Ђорђе са три војника, а другу, цар са два војника. Између ове две групе је доста велики празан простор, који је употребљен као средство подвлачења величине и моћи цара, а кривице и ништавности Ђорђа. Цар седи испод балдахина, на богатом престолу с наслоном (постављеним црно-белим узводним босанским безомплатном), а на седишту су два овална јастука византиског типа. Диоклецијан је обучен у сивоплаву одору, украшену жутом (златном) траком око врата која се спушта према струку, обавија струк и леву руку, а њен крај је пребачен преко десне руке. Исти украс има на доњем рубу дуге хаљине. По ивицама ова трака има украсе од бисера. У левој руци цар држи владарски штап, а десну је пружио према светитељу. На глави има златну круну с бисерима. Коврцава коса и брада су кестењасте боје.

Иза цара трона стоје два војника с копљима. Ова група је усквирена архитектуром која претставља град. Висока правоугаона улазна врата фланкирана су са две куле, од којих полази зидно платно те затвара простор полигоналног облика.

Другу групу ове сцене сачињавају Ђорђе са три војника, његова пратиоца. Ђорђе стоји пред Диоклецијаном с обема рукама пруженим према цару, у знаку објашњавања, односно, оправдавања својих поступака. Обучен је у богато украшено одело: плави стихар и црвеносмеђи огртач који се под грлом копча аграфом с бисерима. И огртач и стихар су украшени златном бордуrom с бисерима. Иза Ђорђа стоје три војника обучена у панцирке са залепршаним огртачима и високим црним чизмама. На глави имају кациге, које покривају и главу и врат. Војник, чија се једина фигура види читава, левом руком држи Ђорђа за надлактицу десне руке, а у својој десној руци држи копље.

Позадина читаве сцене — „Св. Ђорђе пред Диоклецијаном“ — дата је линеарним постављањем боја у четири појаса: најнижи појас црно, па окер (сасвим провидна жута боја), па зелена и на крају плава, вероватно као претстава неба. Интересантно је напоменути да је сликар фигуре у композицији тако распоредио, да какогод се гледају, чине троугао. Међутим, у тим троуглима учествују само главе, док је ставове осталих делова тела у овом компоновању сасвим занемаривао.

Сигнатура је на овој композицији доста оштећена, тако да је читање отежано.

До ове сцене насликана је претстава „Анђео саветује св. Ђорђа“ (Сл. 2). Сигнатура је добро сачувана: $\alpha \pi \lambda \sigma \phi \epsilon \tau \gamma \beta \alpha \delta / \omega \epsilon \tau \epsilon \omega \pi \epsilon$

Сцена се одиграва у тврђави, тј. затвору, а у првом плану је насликан затвореник Ђорђе у стојећем ставу, те се види до колена. Окружује га архитектура с кулама и зупцима. Обучен је у богату ношњу византиског типа, а руке је пружио према анђелу, чије се попрсје види иза градских зидина. Анђео је обучен у плави стихар, а крила су му црвеносмеђа. Читава композиција је испуњена пријатним окер тоновима, а позадина је плава.

Сл. 2

Интересантно је да сликар води рачуна о пропорцијама у композицији, тј. о односу фигуре према архитектури. Мада је фигура носилац радње, он не запоставља архитектуру, само је увелико упрошћава и приближава реалној, те тиме читаву сцену чини убедљивијом.

Трећа сцена на источном зиду — „Царица саветује св. Ђорђа“ — приказана је у смиреном ентеријеру, а просторију осветљавају четири свеће са златног чирака од кога се виде три ноге. Десно седи царица, обучена у исто одело као и Ђорђе: плаву доњу хаљину и смеђи огртач с украсима у облику стилизованог цвета, који је као орнаменат разбацан по материји, а огртач се под грлом копча аграфом. Царица на глави има шестострану златну круну с бисерима, а руке је пружио према Ђорђу. Она седи на престолу с великим наслоном, изнутра обложеним црно-белим узводним босанским безом, који пада у наборима. Иза ње стоји једна женска фигура у белој хаљини кратких рукава. Према ца-

рици седи Ђорђе на богатој столици, бисером украшеној, с рукама савијеним у лакту и пруженим према владарки (Сл. 3). Сцену затвара једноставна архитектура с два дуга узана и једним великим правоугаоним прозором. У првом плану слободна површина је насликана пријатном зеленом бојом — соба (?), а простор изнад архитектуре плавом — небо (?). Скромна раскош у намештају приказује интимне просторије царице и даје читавој компози-

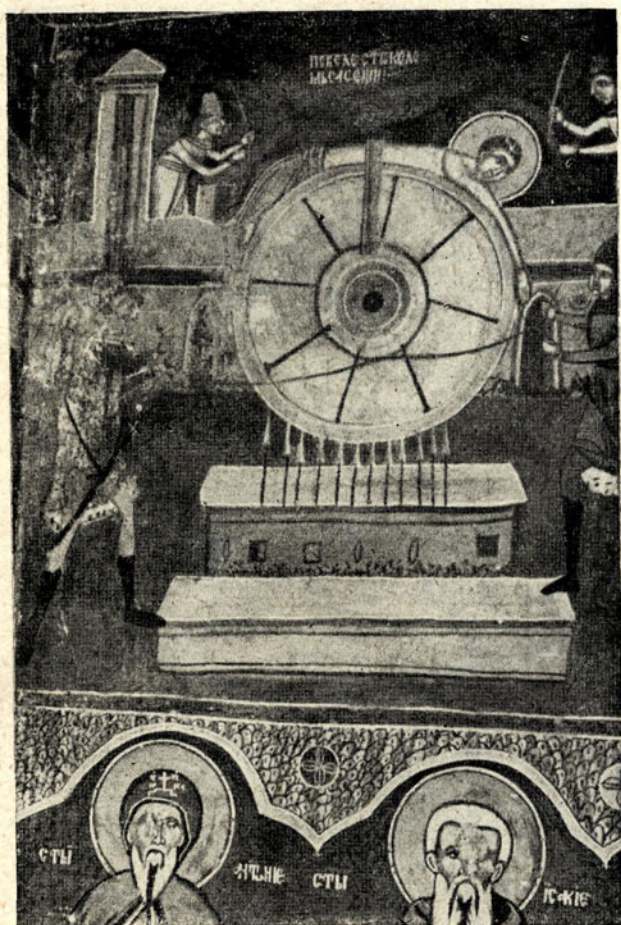
Сл. 3

цији топлу атмосферу разумевања и пријатељства. Сигнатура

ове сцене је добро сачувана: *СТНРЕШРЬ/ПЕЧАЧД/СФЕТХЕТЬ*

Ове три композиције су насликане на источном зиду припрате. Догађаји се континуирано ређају на јужном зиду, приказујући разна мучења према легенди. У првој сцени сликар нам претставља мучење св. Ђорђа на точку (Сл. 4). У средини композиције, у првом плану, налази се огроман точак испод кога је неки постамент са дванаест причвршћених копљастих шиљака. Врхови ових шиљака додирују ивицу точка. Око точка привезан је Ђорђе, без одела, само с перизоном око бедара. Са сваке стране точка стоји по један војник с дугом сабљом припасаном о пас. Десни је обучен у плаву, до колена дугу хаљину, црвено-смеђе узане панталоне и црне високе чизме. Леви има црвено-смеђу хаљину, а беле узане панталоне и црне високе чизме. Ову сцену затвара разапето зидно платно. На бедуму стоје две фигу-

ре, с дугим батинама у рукама, те ударају по мученику при сваком окретају точка. Позадина ове сцене је насликана, у првом

Сл. 4

плану зеленом, а у другом плавсм бојом. Сигнатура се чита:

ПОВЕЛЕСТЪ КОЛОМЪСА СЕЩН:~

Друга сцена на јужном зиду — „Батинање св. Ђорђа“ — (Сл. 5) догађа се изван градских зидина, у стеновитом пејсажу. На средини композиције стоји мученик Ђорђе до колена заглављен у справу за мучење. Обучен је у смеђи стихар са златном бордуrom око врата. У струку је мало нагнут, руке су му савијене у лакту и пружене напред. Са сваке стране стоји по један мучитељ с батинам у руци и снажно ударају светитеља. Радњу затвара

скромна архитектура градских зидина иза које стоји још једна фигура, такође с батином у левој руци, а десном се држи да не

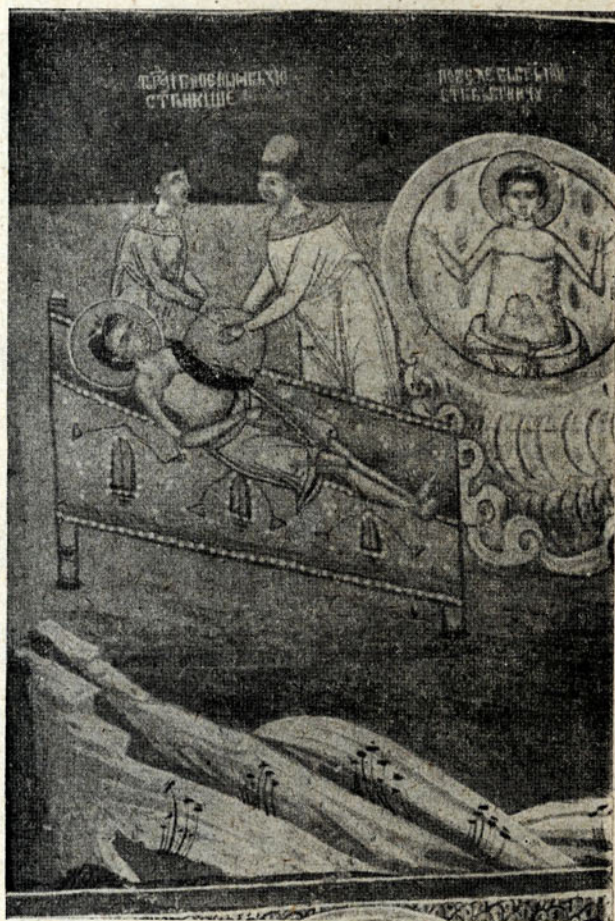

Сл. 5

падне. Овај не учествује у батињању, али помно прати ударце, тј. замахивање батилама. По свој прилици, он служи као резерва, ако се неко од целата замори. Позадина ове сцене обојена је плаво. Сигнатура се лако чита: **ПОВЕЛЕСТЬ НЕЩЕ ДНОБИТИ**

Претставе мучења се настављају на западном зиду сценом — „Пробадање копљима“ — (Сл. 6). На средини је Ђорђе с перизоном око бедара, привезан за стубац. Са стране су два мучитеља с дугим копљима у рукама. Оба копља су заривена мученику у леђа. Сцена се одиграва у питомом пејсажу, те се види трава

Просторно везана за ову композицију је претстава — „Мучење у ужареној кречани“ — са сигнатуром *ПОВЕЛЕВЪВРЪЩН/СТРЪВЪВРНИЧУ* (Сл. 7). Кратке шрафе усковитланих линија приказују зажарену кречану у којој резигнирано стоји светитељ. На његовом телу се не примећују никакви трагови опекотина.

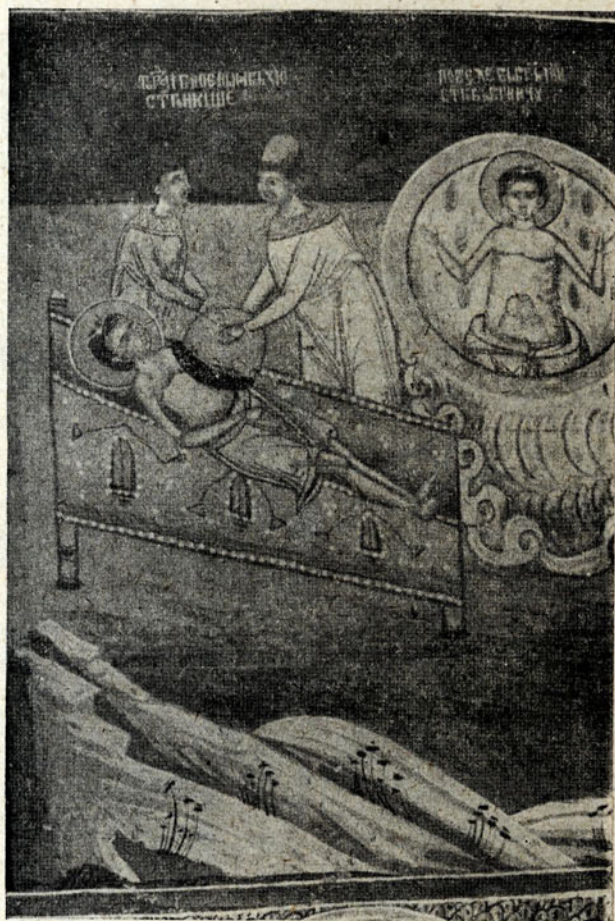

Сл. 7

Обе горње сцене имају исту позадину у три боје: доле зелену с каменитим првим планом, затим црвенкасту и на крају плаву.

Последња сцена мучења је — „Кидање усијаним клешти-ма“ — (Сл. 8), са сигнатуром: *ПОВЕЛЪТНКЛЕШТН/БОЋЕМУ* На стенама,

Просторно везана за ову композицију је претстава — „Мучење у ужареној кречани“ — са сигнатуром *ПОВЕЛЕВЪВРЪЩН/СТРЪВЪВРНИЧУ* (Сл. 7). Кратке шрафе усковитланих линија приказују зажарену кречану у којој резигнирано стоји светитељ. На његовом телу се не примећују никакви трагови опекотина.

Сл. 7

Обе горње сцене имају исту позадину у три боје: доле зелену с каменитим првим планом, затим црвенкасту и на крају плаву.

Последња сцена мучења је — „Кидање усијаним клешти-ма“ — (Сл. 8), са сигнатуром: *ПОВЕЛЪТНКЛЕШТН/БОЋЕМУ* На стенама,

из чијих пукотина расте неко пољско цвеће, потрбушке лежи светитељ, свезаних руку и ногу. Изнад њега стоје два целата те усијаним клештима чупају месо с његових леђа. Интересантан је натурализам у приказивању ове сцене. С педантношћу, достојне средњег века, мајстор је насликао усијана клешта и испржену кожу на местима где се чупа. Мучитељи су обучени

Сл. 8

као за какву свечаност, у богате кратке хаљине са златном бордуром око врата и по порубу. Један има смеђу хаљину, плаве чарапе-панталоне и црне кратке чизме, а други, плаву хаљину, а смеђе чарапе-панталоне. Позадина је на овој фресци такође у зонама — доле жута, па зелена и горе плава боја.

Овим је завршено приказивање сцена с мучењима и почињу сцене из области чуда, од којих су приказане само две: „Обарање идола са храма“ и „Васкрсавање Гликеријевог вола“.

У првој сцени је приказана црква с кубетом, на полигоналном тамбуру, и звоником, а према гледаоцу је окренута својом тространом апсидом (Сл. 9). Испред цркве налази се зид са два зупца. Лево од цркве, у импозантној фигури, стоји св. Ђорђе обучен у плави стихар и смеђи огртач који се везује на рамену. У левој руци држи крст са дугом дршком, а десну је пружио према

Сл. 9

цркви. Његова поза је достојанствено мирна, а по димензијама, он је једнак црквеној згради, у чему свакако има симболике, (јер смо видели да је мајстор водио рачуна о пропорцијама). Са цркве падају идоли — четири тамносмеђа демона с крилима, реповима и разбарушеним косама. Иза сјеца је насликана једноставна грађевина с кровом на две воде и узвишењем — кулом — на среди-ни. Остала површина на фресци обојена је опет у зоне — црно,

ружичасто, зелено и плаво. Сигнатура ове композиције гласи:

СТНІЪЪЕАНДОЛН|НСУРЬФЪ

У другој сцени — „Васкрсавање Гликеријевог вола“ — види се стојећа фигура светитеља, обучена у плави стихар (са златном бордуром) и смеђи огртач који се под вратом копча аграфом. У левој руци држи великосхимнички крст, а десном благосивља, тј. васкрсава вола. Пред њим стоји старац Гликерије у дугој хаљини (са златном бордуром), с рукама пруженим према Ђорђу у знаку молбе. Поред старца стоји један жути во, а смеђи мртви лежи (Сл. 10). Волови су упрегнути у плуг са лемешом. Земља

Сл. 10

(насликана чисто белом бојом) је засејана пшеницом (насликано је класје са зрневљем). Позадина је у зонама — жути окер и плава.

Сигнатура се добро види и лако чита: *СТНІЪЪЕАНДОЛН|НСУРЬФЪ*

На северном зиду насликана је само претстава сечења главе св. Ђорђу (Сл. 11). У стеновитом пејсажу, повијен у леђима,

Сл. 11

стоји Ђорђе везаних руку. Обучен је у бели стихар са златном бордуром. Пред њим стоји целат у кратким белим панталонама и кратким црним чизмама. У десној руци држи мач. Сцену затвара позадина обојена ружичасто, зелено и плаво, опет у зонама.

Сигнатура је добро сачувана: *ПОВЕЛТЪЧЕЛТНМАЧЕМСЧЕТІ*

С овим се завршава циклус слика из легенде о св. Ђорђу у ломичкој припрати. Али постоје још две појединачне претставе овог светитеља. У линети врата која из припрате воде у наос, насликан је св. Ђорђе у богатом ратничком оделу како седи на великом раскошном престолу (Сл. 12). У десној руци држи копље, а леву је наслонио на мач. Под ногама има овални јастук византи-

ског типа. С обе стране његове главе је сигнатура. СТН ГЕΩΡΓΕ
Позадина је доле зелена, а горе плава.

Сл. 12

Неизбежна претстава — „Св. Ђорђе убија аждају“ — (Сл. 13) налази се у линети спољних врата припрате. На средини композиције насликан је светитељ на зеленом коњу у снажном галопу. Под њим је огромна аждаја у самртном ропцу, јер је управо прободена дугим копљем. Ђорђе је насликан као ратник у панцир кошуљи, са завитланим плаштом на раменима. Царева кћи је обучена у плаву хаљину са златним бордурама и бисерима, а на глави носи високу златну круну. Са градских зидина овај догађај спасења посматрају цар и царица и живим покретима руку захваљујују спасиоцу.

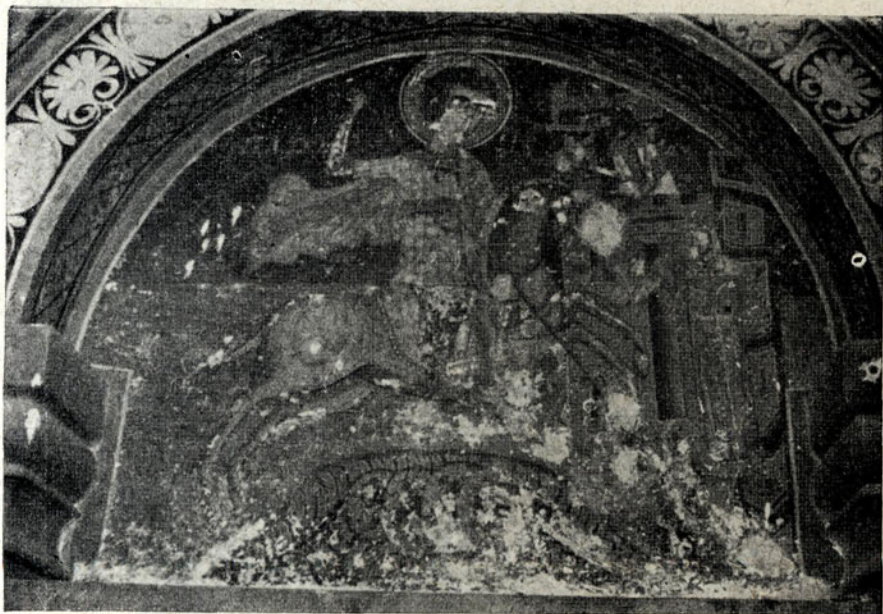
Композиција је инспирисана литературом¹⁾ и приказана на уобичајени начин нашег средњовековног зидног сликарства.

Сигнатура се до недавно могла добро читати, а сада је руинирана, као и читава фреска, под утицајем атмосферилија.

Стил и композиција

Ако бисмо хтели дати једну кратку карактеристику ових фресака у ломничкој припрати, онда бисмо рекли: намена и општи распоред фресака држе чврсте везе с регулама средњег века, интерпретација показује све осцилације кроз које је прошла наша

ликовна уметност у последњим деценијама, а колорит носи све одлике уметности са Истока: светле боје, карактеристичне за турско-исламску уметност и поднебље где је тој уметности колевка.

Сл. 13

Ломничке фреске су борба да се стара уметност оживи, али у томе нема потпуног успеха. Мајстору недостаје техничко знање, верска занесеност, богатство владаревог двора и општа ученост, те ове фреске јасно показују доба у коме су настале, и баш зато претстављају значајну کاریку у нашој културној историји.

Да ли се зограф у ломничкој припрати служио неким приручником, тешко је знати. Према нормалном тексту Крумбахера, легенда о св. Ђорђу има 17 сцена: 1) Преслушавање пред царем. 2) Пробадање копљем. 3) Мучење на балвану. 4) Мучење на точку. 5) Помоћ анђела. 6) Поновно предвођење пред цара. 7) Смрт Анатолија и Протолеја. 8) Обраћање царице Александре у хришћанство. 9) Св. Ђорђе бачен у кречану. 10) Набијање усијаних чизама св. Ђорђу на ноге. 11) Ускрсавање мртвога. 12) Св. Ђорђе бачен у тамницу. 13) Оживљавање Гликеријевог вола. 14) Обарање идола. 15) Осуда Александре. 16) Смрт Александре. 17) Усековање главе св. Ђорђу.

Овومه Крумбахеровом тексту приближно одговара текст једног српског апокрифа што га је Божидар Вуковић први пут штампао у Млецима 1520 године у свом „Зборнику

за путнике⁴²⁾). Али, Вуковићев текст има 19 сцена: „1) Преслушавање пред царем. 2) Кидање мяса удицама. 3) Пробадање копљем. 4) Св. Ђорђе бачен у тамницу у кладе и метање камена на груди. 5) Мучење на точку. 6) Смрт Анатолија и Протолеја. 7) Царица Александра привољева се хришћанству. 8) Бацање св. Ђорђа у кречану. 9) Набијање свецу на ноге усијаних железних чизама са клинцима. 10) Батинање воловским жилама. 11) Испиајање отрова (врач Атанасије). 12) Ускрсавање мртваца. 13) Отсецање главе томе ускрслом мртвацу. 14) Бацање понова у тамницу. 15) Оживљавање Гликеријевог вола. 16) Обарање идола. 17) Осуда Александре. 18) Смрт Александре. 19) Усековање св. Ђорђа“⁴³⁾).

Судећи према избору сцена и интерпретацији, изгледа да је ломнички живописац познавао оба ова текста, али се ни једнога није стриктно придржавао. На Вуковићев текст нас упућују многи детаљи из композиција: одела мучитеља, узане дуге панталоне, чизме, фризури и др., који показују порекло из талијанске ренесансе. С друге стране, Крумбахеров текст спомиње сцене које је Вуковић изоставио а које налазимо живописане у ломничкој легенди о св. Ђорђу (напр. Анђео саветује св. Ђорђа, сл. 2). Изгледа да живописац није пред собом имао ни један приручник, већ је одприлике знао које сцене илустрју ову легенду, али није знао редослед у овим илустрацијама те сцене насумце ређа, брка догађаје и уноси нове елементе у садржај догађаја.

Ломнички сликар легенду о св. Ђорђу скраћује на тринаест сцена. Циклус почиње редовном композицијом „Ђорђе пред Диоклецијаном“ а све наредне сцене ређа онако како се њему чинило да би било логично да се догађаји одвијају. Тако већ у идућој сцени доводи Ђорђа у везу са анђелом, што према нормалном тексту Крумбахера долази тек иза три сцене мучења. Недовољно познавање иконографије показује и у трећој сцени кад царицу Александру слика као саветодавца, иако је то сцена где царица прима хришћанство⁴⁴⁾. Даље, догађај „Пробадање копљима“ приказује по латинском узору, сликајући Ђорђа као св. Себастијана, привезаног за стуб. (Ова сцена и по композицији и по детаљима указује на Вуковићев приручник). Произвољности у тумачењу има и у сцени „Ударање батинама“ (сл. 5). Ово мучење Крумбахеров текст уопште не спомиње, а Вуковићев спомиње као „Батинање воловским жилама“. Наш сликар, будући да није сигуран чиме се врши ово мучење, даје и сигнатуру у којој се не

спомиње никакво оруђе. **ПОВЕЛЄСТЬ НЄШЄ ДНОБИТН** Међутим, у

нашим великим манастирима⁴⁵⁾ (Дечани, Нагоричино), а и у другим мањим манастирима, приказана је ова сцена са тачном, одређеном сигнатуром.

Најинтересантнији од свих иконографских мотива овога мајстора је, без сумње, „Кидање мяса усијаним клештима“. Ова сцена је, колико је мени познато, први пут приказана у ломничкој припрати.

Вуковићев текст као прву сцену мучења спомиње „Кидање меса удицама“. Сличне сцене спомиње и један стари српски рукопис из XIV века у Русији⁶). У том рукопису се спомиње „Тргање меса удицама“ а на другом месту „Паљење св. Ђорђа буктињама“. На нашем живопису XIV века налазимо претставу „Св. Ђорђе жежен запаљеним буктињама“ у Дечанима⁷), а у новијој иконографији ову претставу видимо код Максима Тујковића, сарајевског сликара XVIII века, на икони „Св. Ђорђе са сценама из светитељевог живота“⁸).

Ломнички сликар за своју интерпретацију ове сцене сигурно није могао наћи узор у српским иконографским приручницима и текстовима, али је можда инспирацију за овакво тумачење нашао на старијем српском живопису. Можда му је то и омогућило да са таквом педантношћу прикаже детаље овог мучења.

Из овог разматрања иконографије ломничке легенде о св. Ђорђу види се да се живописац није равнао према приручницима, да није познавао стару књижевност (апокрифе и житија) и да није био довољно образован. Али он није био без талента, што се види из његовог дела у коме се истичу сажета и једноставна композиција и складан и уједначен колорит. Главна одлика овог сликара је тежња ка упрошћавању. Што мање фигура, што мање детаља, што једноставнија композиција. На тај начин успева да усклади амбијент са догађајем, да уклони све непотребне детаље и да потпуно окупира пажњу самим збивањем. Оквири догађаја су или равне, само обојене површине, или стеновити пејсаж, или једноставна архитектура, скромна, без китњастих капителиа и богатих драперија. Однос архитектуре према фигури је реалан, те сцене убедљивије делују. Испред архитектуре воли да слика траву, што чини крупним, слободним, вијугавим потезима дебеле кичице, тј. начином који у себи носи елементе импресионистичког сликарства (Сл. 5 и 6). Перспективу и анатомију не познаје. Пластичност изражава једино на главама и удовима. На фигурама има много понављања: два-три покрета и става смењују се кроз сцене. Одело је свуда исто, па се догодило да ратара Гликерија слика у истој ношњи као и Ђорђа.

Сигнатуре су исписане лепим словима, једнаке величине, скоро чисто фонетски, курзивном ћирилицом каква се у Босни употребљавала од XV века⁹), али ломнички писар није добро познавао ортографију.

Очигледно је, да је легенда о св. Ђорђу у припрати у Ломници радила једна рука, мада су у живописању учествовала четири мајстора¹⁰). Не зна се који је од њих четворице радио баш овај циклус, јер се није потписао. Али свеједно је како му је име. Он је својим радом наш сликар, претставник уметности с почетка XVII века, без јачег знања и образованости, али са извесним талентом, осећањем колорита, доследности у извођењу и воље да нешто створи.

НАПОМЕНЕ

- 1) Миливоје Башић, Из старе српске књижевности, СКЗ 1911, Београд, стр. 61—64.
- 2) Стојан Новаковић, Старине, књ. XII.
- 3) Ђ. Мазалић, ГЗМ 1935, стр. 56—57.
- 4) Вл. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд, 1950, стр. 205.
- 5) Вл. Петковић, о. с. стр. 92 и 205; Вл. Петковић, *La peinture serbe du moyen âge*, pl. L.
- 6) Ст. Новаковић, Старине, књ. VIII, Апокрифи једног српског ћирилског зборника XIV века, под насловом „Мучење светог великомученика христовог Ђорђа“.
- 7) Вл. Петковић, Преглед црквених споменика, под Дечани, стр. 92 и 657.
- 8) Ђ. Мазалић, Свети Ђорђе на старим иконима у Сарајеву, ГЗМ 1935, стр. 55 и даље.
- 9) Јиречек, Историја Срба, књ. II, Београд 1952, стр. 300.
- 10) Записи и натписи, бр. 975.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Legende vom heiligen Georg in der Kirche zu Lomnica

Der Autor bearbeitet einen Freskenzyklus aus der Legende St. Georgs im Kloster zu Lomnica (Nordostbosnien). Die Fresken stammen, einer Inschrift im Naos der Kirche nach, aus dem Anfang des XVII. Jahrhunderts.

Baum Milica